অধ্যায় ১২ ঃ মেক্স ৱেবাৰ ঃ আদর্শ নমুনা, কর্তৃত্ব আৰু আমোলাতন্ত্র

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য

১২.২ পৰিচয়

১২.৩ আদর্শ নমুনা (Ideal Type)

- ১২.৩.১ সংজ্ঞা
- ১২.৩.২ বৈশিষ্ট্য
- ১২.৩.৩ আদর্শ নমুনা আৰু সাধাৰণ বোধৰ মাজত পার্থক্য
- ১২.৩.৪ আদর্শ নমুনাৰ ব্যৱহাৰ
- ১২.৩.৫ আদর্শ নমুনাৰ গঠনৰ পদ্ধতি
- ১২.৩.৬ প্রকাৰ

১২.৪ কর্তৃত্ব

১২.৫ আমোলাতন্ত্র

- ১২.৫.১ বৈশিষ্ট্য
- ১২.৫.২ সুবিধা
- ১২.৫.৩ অসুবিধা

১২.৬ ৱেবাৰৰ অৱদানৰ সমালোচনাত্মক মূল্যাঙ্কন

১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমাজতত্ত্বৰ ক্ষেত্রখনলৈ মেক্স ৱেবাৰৰ উল্লেখযোগ্য অৱদানসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- 'আদর্শ নমুনা'ৰ অৱধাৰণা আৰু ইয়াৰ গুৰুত্ব সর্ম্পকে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- কর্তৃত্ব আৰু ইয়াৰ তিনিটা প্রকাৰৰ সংজ্ঞা বিষয়ে জানিব পাৰিব
- আমোলাতন্ত্র ধাৰণাটোৰ সমালোচনাত্মক আলোচনা কৰিব পাৰিব
- সমাজতত্ত্বলৈ ৱেবাৰৰ অৱদানৰ বিষয়ে সমালোচনাত্মক চমু বিৱৰণ জানিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

সামাজিক বিজ্ঞানসমূহে যেতিয়া এক বৌদ্ধিক পৰিৱেশত প্রাকৃতিক বিজ্ঞানৰ উদ্দেশ্যৰ দৰেই বিকাশ লাভ কৰিবলৈ প্রয়াস কৰিছিল, মেক্সৱেবাৰে সেই সময়তেই নিপুনতা (Verstehen) অৱধাৰণা প্রয়োগৰ যোগেদি সমাজতত্ত্বক এক বিশেষ মর্য্যাদা প্রদান কৰিছিল। তেওঁ মত পোষণ কৰিছিল যে প্রাকৃতিক বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ উদ্দেশ্য আৰু বিষয়ৰ দৰেই সামাজিক বিজ্ঞানসমূহো ভাৱনা আৰু চিন্তনৰ লগত জড়িত। সেইবাবে সামাজিক বিজ্ঞানত কোনো সামাজিক ঘটনাই কিয় বিশেষ ধৰণে আচৰণ কৰে সেই সম্পর্কে অধ্যয়ন কৰা উচিত। এই বিষয়টো প্রাকৃতিক বিজ্ঞানৰ লগত বিপৰীত ধৰণৰ হয়; উদাহৰণ স্বৰূপে, প্রাকৃতিক বিজ্ঞানত এটা 'পৰামাণু' বা ' অণু'ৰ চিন্তাৰ লগত ই কৰা বিশেষ আচৰণ সম্পর্কে জনাৰ আৱশ্যকতা নাথাকে। আমি ইতিমধ্যে এই বিষয়ে আলোচনা কৰিছোঁ। এই অধ্যায়ত আমি সমাজতত্ত্বলৈ ৱেবাৰৰ অৱদান আৰু তেওঁ ব্যাখ্যা কৰা বিভিন্ন আদর্শ নমুনা আৰু এই সমূহৰ মাজৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়াই নিম। এই অধ্যায়টোত আমি বিশেষভাৱে আদর্শ নমুনাৰ অৱধাৰণা, কর্তৃত্ব আৰু আমোলাতন্ত্র সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

১২.৩ আদর্শ নমুনা (Ideal Type)

১২.৩.১ সংজ্ঞা

আদর্শ নমুনা হ'ল এক বিশ্লেষণাত্মক ধাৰণা, যি কোনো অনুসন্ধানকাৰীক কোনো বাস্তৱিক ঘটনাৰ সাদৃশ্যৰ লগতে বিচ্যুতিৰ পৰিমাপ কৰাত সহায় কৰে।ই কোনো ধৰণৰ পৰিসংখ্যামূলক গড় নাইবা প্রকল্প (Hypothesis) নহয়, বৰং ই এক মানসিক ধাৰণাহে।

জানি থোৱা ভাল

মূর্ত অর্থনৈতিক সিদ্ধান্তৰ ব্যাখ্যাত এক সমন্বয়াত্মক অনুমান জড়িত হৈ থাকে, যাক ঐতিহাসিক ঘটনাৰ বিষয়ে কৰা 'ধাৰণা' বুলি আখ্যা দিয়া হয়। যেতিয়া আমি মুক্ত বজাৰ অর্থনীতিৰ নক্সা প্রস্তুত কৰোঁ, তেতিয়া আমি সমাজব্যৱস্থাৰ অধীনৰ বিনিময় অর্থনীতি, মুক্ত প্রতিযোগিতা আৰু যুক্তিপূর্ণ আচৰণৰ নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এক আদর্শ নক্সা তৈয়াৰ কৰি লওঁ। যেতিয়া চাহিদা আৰু যোগানে যুক্তিপূর্ণভাৱে কার্য্য সম্পাদন কৰে আৰু এই সম্পাদনত কোনো বাহ্যিক আৰু অ-যুক্তিগত শক্তিয়ে ক্রিয়া নকৰে, তেতিয়া তাক মুক্ত প্রতিযোগিতা বুলি কোৱা হয়। প্রকৃত ক্ষেত্রত, বিনিময় ব্যৱস্থাত অ-যুক্তিগত আৰু আন কিছুমান শক্তিয়ে কার্য্য সম্পাদন কৰা আমি দেখা পাওঁ। মুক্ত বজাৰ অর্থনীতি হ'ল এক 'আদর্শ নমুনা' আৰু ই আমাক প্রকৃত অৱস্থাৰ লগত এই আদর্শ বা ধাৰণাক তুলনা কৰিবলৈ সমর্থ কৰে।

১২.৩.২ বৈশিষ্ট্য

- আদর্শ নমুনা হৈছে স্পষ্টভাৱে গঠিত সামাজিক সম্বন্ধৰ এক আদর্শ আর্হি য'ত নিপুণতা আৰু কার্য্যকৰণৰ সম্বন্ধ দেখা যায়।
- সেই ধৰণৰ আর্হিৰ বাহিৰাকৃতিত সাধাৰণতে থকা বুলি ভবা কাৰক সমূহৰ ই বর্ণনা নহয়। ই এটা সাধাৰণ পৰিস্থিতিও নহয়।
- নৈতিক ক্ষেত্রত ব্যৱহৃত হোৱা ভাল বেয়াৰ অর্থত ই আদর্শ নহয়।
- ধাৰণাত্মক আৰু যুক্তিসিদ্ধ আদর্শ হোৱাৰ পৰিপ্রেক্ষিততহে ই আদর্শমূলক আৰু যুক্তিপূর্ণ উদ্দেশ্য সাধন আৰু উপায়ৰ ক্রিয়াকলাপৰ ক্ষেত্রত এক শুদ্ধ যুক্তিযুক্ততা প্রদর্শন কৰিব পৰাটো ইয়াৰ এটা গুণ।

এইদৰে আদর্শ নমুনাসমূহ সামাজিক অৱস্থানৰ এক বিশদ বিৱৰণ নহয়। ই কেৱল কোনো ঘটনাৰ বৈশিষ্ট্যমূলক, আৱশ্যকীয় আৰু দৃষ্টান্তমূলক বৈশিষ্ট্য, যি যুক্তিযুক্ত ভাৱে গঠিত আৰু ই সর্বমুঠ সত্যতাক প্রকাশ নকৰে।

১২.৩.৩ আদর্শ নমুনা আৰু সাধাৰণ বোধ (Common Sense)ৰ মাজত পার্থক্য

আদর্শ নমুনাৰ চৰিত্র বিশ্লেষণ আৰু সামাজিক জীৱনত ইয়াৰ প্রয়োগ সম্পর্কে অধিক স্পষ্টভাৱে বুজি উঠিবলৈ ৱেবাৰে ইয়াক আমাৰ সাধাৰণ বোধগম্যতাৰ লগত তুলনা কৰিছে। তেখেতে চাৰিওপাশৰ পৃথিৱীখনৰ প্রতিটো দিশ বুজি পাবলৈ কৰা আমাৰ প্রতিটো প্রয়াসৰ ক্ষেত্রত আদর্শ নমুনাৰ প্রয়োগিক দিশৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে। তেখেতে দেখুৱাইছে যে সর্বসাধাৰণে ঘৰুৱা আলোচনাত প্রায়েই তেওঁলোকৰ "আদর্শ নমুনা" ব্যৱহাৰ কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, আমি যেতিয়া গণতন্ত্র, কমিউনিজিম, পাকিস্থানী বা আইৰিচ্ ইত্যাদি পৰিঘটনাসমূহৰ ধাৰণা দিব বিচাৰো তেতিয়া আমি এই পৰিঘটনা বা ধাৰণাবোৰৰ কেৱল মাত্র কিছুমান স্পষ্ট হৈ থকা দিশহে বিবেচনাৰ বাবে গ্রহণ কৰোঁ। আমি এনে কিছুমান ধর্ম বা গুণ বাচি লওঁ যিবোৰৰ সাংস্কৃতিক গুৰুত্ব থাকে আৰু যাক আমি বৈশিষ্ট্যপূর্ণ বুলি ভাবো। গতিকে আমাৰ সাধাৰণ জীৱনত আমাৰ চাৰিওফালৰ পৰিঘটনাসমূহ বুজি পাবলৈ আমি অজানিতেই একো একোটা মডেল বা আর্হি ব্যৱহাৰ কৰো। লগতে, আমি যেতিয়া বৈশিষ্ট্যসমূহ বাচি লওঁ, আমি বেছিভাগ ক্ষেত্রতেই এটা অবিজ্ঞান সন্মত বা অবৈজ্ঞানিক প্রক্রিয়া গ্রহণ কৰো। ৱেবাৰে এই দিশটোৰ কথা আঙুলয়াইছিল আৰু এইটোও গুৰুত্ব দি কৈছিল যে আদর্শ নমুনাসমূহ আৰু অধিক স্পষ্ট হোৱাটো বাঞ্ছনীয়। সেয়েহে এই ক্ষেত্রত পদ্ধতি আৰু কার্য্যপ্রণালী বিজ্ঞানসন্মত হোৱা বাঞ্ছনীয় যাতে আমাৰ চাৰিওফালে পৃথিৱী, বিশেষকৈ সামাজিক পৃথিৱীখন সম্পর্কে আমাৰ জ্ঞান বৈজ্ঞানিক তথা প্রণালীবদ্ধ হোৱাত সহায় হয়। এই উদ্দেশ্য লৈয়েই ৱেবাৰে আদর্শ নমুনাৰ ধাৰণাৰ সৃষ্টি কৰিছিল যাতে ইয়াৰ জৰিয়তে সামাজিক বিশ্বখন সম্যকভাৱে

বুজি উঠিব পাৰি আৰু সামাজিক পৰিঘটনাৰ নতুন নতুন দিশ লগতে সিবিলাকৰ অন্তর্নিহিত হৈ থকা কাৰণসমূহ উদঘাটন কৰিব পৰা যায়।

আদর্শ নমুনাসমূহ দৰাচলতে বিমূর্ত, যুক্তিযুক্ত মডেল বা আর্হি যিবোৰ মানুহৰ সামাজিক কার্য্যকলাপৰ উদ্দেশ্য আৰু মাধ্যমৰ মাজত সামঞ্জস্য ৰক্ষা কৰে। (উদ্দেশ্য বা মাধ্যমসমূহ বস্তুনিষ্ঠতাৰ দৃষ্টিৰে চালে অযুক্তিকৰ যেন লাগে)। আদর্শ নমুনা দৰাচলতে (এনে এটা আদর্শ বা আর্হি যি) কোনো কর্তাই তেওঁৰ আচৰণৰ সৈতে জড়িত যুক্তি যুক্ততাৰ চর্ত সাপেক্ষে যদি কোনো ক্রিয়া সম্পূর্ণভাৱে যুক্তিযুক্ততাৰে সম্পন্ন কৰিব লাগে তেনে ক্রিয়াৰ আর্হিয়েই হ'ল আদর্শ নমুনা।

১২.৩.৪ আদর্শ নমুনাৰ ব্যৱহাৰ

- বিবেচনাধীন সামাজিক আচৰণ বুজিবলৈ আদর্শ নমুনাই এক আর্হি প্রদর্শন কৰে। প্রকৃত স্বৰূপৰ লগত আদর্শ নমুনাক তুলনা কৰি আদর্শ নমুনাৰ লগত ইয়াৰ কিমান সাদৃশ্য বা বিচ্যুতি আছে তাক বিচাৰি পোৱা যায়।
- আদর্শ নমুনাই সামাজিক পৰিঘটনাৰসমূহৰ কাৰণ উদ্ভাৱন কৰা পৰিঘটনাসমূহৰ মাজৰ সম্বন্ধ নির্ণয় কৰাৰ ভিত্তি আগবঢ়ায়। এবাৰ সামাজিক পৰিঘটনাসমূহৰ সম্পর্কে ধাৰণা কৰি লোৱাৰ পাছত আৰু সেইসমূহৰ বৈশিষ্ট্য নির্ণয় কৰাৰ পাছতহে পৰৱর্তী পর্য্যায়ত সেইসমূহৰ সম্পর্ক নির্ণয়কৰাৰ পর্য্যায়লৈ যাব পাৰি।
- আদর্শ নমুনা হ'ল যুক্তিপূর্ণ আচৰণৰ এক মানসিক গাঁথনি যি বাস্তৱিকতে সদায়েই একেধৰণে উদ্ভৱ নহয়। আদর্শ নমুনাৰ পৰা প্রকৃতস্বৰূপৰ বিচ্যুতিৰ পৰিমাপ উদ্ভাৱন কৰাৰ পাছত গৱেষকে সামাজিক আচৰণত এনে বিচ্যুতিত দুর্ঘটনা, আৱেগ আৰু অন্যান্য উপাদানসমূহ অযুক্তিকৰভাৱে সোমাই পৰি কি ধৰণৰ ভুমিকা গ্রহণ কৰিছে সেয়া প্রমাণ কৰিব পাৰে ।
- ই আনকি এনে বিচ্যুতিৰ কাৰণ অনুসন্ধানত গবেষকক এক নতুন দিশলৈও লৈ যাব পাৰে। সামাজিক পৰিঘটনাসমূহৰ মাজৰ সম্বন্ধ উদঘাটনৰ বাবে নতুন প্রমেয় গঠন কৰিব লগা হ'ব পাৰে আৰু সামাজিক ক্রিয়াসমূহৰ ব্যাখ্যাৰ বাবে নতুন ধাৰণাৰো সৃষ্টি কৰিব পৰা হ'ব পাৰে।

১২.৩.৫ আদর্শ নমুনাৰ গঠনৰ পদ্ধতি

ৱেবাৰে তেখেতৰ আদর্শ নমুনা গঠনত নিম্ন লিখিত পদ্ধতিসমূহ ব্যৱহাৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

- তুলনামূলক
- পর্য্যবেক্ষণ
- ঐতিহাসিক পদ্ধতি

১২.৩.৬ প্রকাৰ

বিমূর্তনৰ স্তৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ৰোবাৰে মুঠ তিনিপ্রকাৰৰ আদর্শ নমুনাৰ কথা কৈছে।

- **ঐতিহাসিক তথ্য নির্ভৰ ঃ** ই ঐতিহাসিক বাস্তৱৰ কেতবোৰ নির্দিষ্ট পৰিঘটনাৰ কথা উনুকিয়ায়, যেনে— প্রথম মহাসমৰ, ভাৰতৰ স্বাধীনতাৰ যুদ্ধ, ফৰাছী বিপ্লব।
- **কোনো নির্দিষ্ট পৰিঘটনাৰ বিমূর্তক সাধাৰণীকৰণ ঃ** ই ঐতিহাসিক আৰু সাংস্কৃতিক পটভূমিৰ, কেতবোৰ বিমূর্তক উপাদানলৈ নির্দেশ কৰে, যেনে— আমোলাতন্ত্র, কর্তৃত্ব, পুঁজিবাদ, ইত্যাদি। এইক্ষেত্রতে বিপ্লৱ, স্বাধীনতা সংগ্রাম, এই শ্রেণীৰ ভিতৰুৱা হ'ব (দৰাচলতে ই পৰিঘটনাসমূহৰ মাজত নিয়মীয়া সম্বন্ধ বিচৰাৰ সৈতে একেই কথা। ৰেবাৰে ইয়াকে সমাজতাত্ত্বিক দুর্ঘটনা বুলি কৈছে)।
- **কোনো এক বিশেষ ধৰণৰ আচৰণৰ যুক্তিযুক্ত পুনৰ গঠনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ঃ** ইয়াৰ ভিতৰত অর্থনীতিৰ তত্ত্বৰ আটাইবোৰ প্রতিজ্ঞা অর্ন্তভুক্ত হ'ব। আদর্শ নমুনা সম্পর্কে বিশেষভাৱে আলোচনা কৰাৰ পাছত ৰেবাৰে কেইটামান আদর্শ নমুনা গঠন কৰে, যেনে— পুঁজিবাদ, প্রটেষ্টাণ্টবাদ, কর্তৃত্ব, আমোলাতন্ত্র ইত্যাদি আৰু পুঁজিবাদ আৰু প্রটেষ্টাণ্টবাদৰ মাজত সম্পর্ক আৰু আমোলাতন্ত্রৰ ক্ষতি ইত্যাদিৰ ধাৰণা অনুধাৱন কৰিবলৈ যত্ন কৰে।

এইখিনিতে এইটো মনত ৰাখিব লাগিব যে ৰেবাৰে আদর্শ নমুনা আলোচনাৰ সময়ত যথার্থভাৱে এই কথা দোহাৰিছে যে আদর্শ নমুনাসমূহ কেৱল মাত্র আর্হিহে, সেয়ে এইবোৰে মানুহৰ সমূদায় প্রকৃত আচৰণসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰে।

১২.৪ কর্তৃত্ব

ৰেবাৰে 'অর্থনীতি আৰু সমাজ' (Economy and Society, 1922) শীর্ষক আলোচনাত সামাজিক স্তৰীকৰণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি 'ক্ষমতা' (Power)ক সামাজিক সম্বন্ধৰ এটা মৌলিক অৱধাৰণা বুলি বিশ্লেষণ আগবঢ়াইছে। ৰেবাৰে' 'ক্ষমতা' সর্ম্পকে এনেদৰে সংজ্ঞা দিছে যে ই হৈছে ব্যক্তি বা সমূহৰ এনে সামর্থ, যিটোক আনকি আনে বিৰোধিতা কৰিলেও তেওঁলোকে সাব্যস্ত কৰিব বিচৰা এক ইচ্ছা।

কর্তৃত্ব হৈছে ক্ষমতাৰ এক উপ প্রকাৰ, য'ত ব্যক্তিয়ে ইচ্ছাকৃত ভাৱে ইয়াক পালন কৰে বা পালন কৰিবলৈ নির্দেশ দিয়া হয় কাৰণ তেওঁলোকে ক্ষমতাৰ প্রয়োগ বা প্রভুত্বক যুক্তিসঙ্গত বুলি বিবেচনা কৰে।

ৰেবাৰে তিনি ধৰণৰ যুক্তিসঙ্গত প্রভুত্ব বা কর্তৃত্বৰ আদর্শ প্রকাৰক চিনাক্ত কৰিছে। সেয়া হৈছে— পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব, আইনসঙ্গত যুক্তিযুক্ত কর্তৃত্ব আৰু অনন্য প্রতিভা সম্পন্ন কর্তৃত্ব।

- **পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব ঃ** এই ধৰণৰ কর্তৃত্ব পৰম্পৰাগত ভাৱে চলি অহা ধাৰণাৰ ভিত্তিত বর্তি থাকে। এই ক্ষেত্রত নেতা জনে এটা পৰম্পৰাগত বার্তা দিয়ে আৰু পৌৰানিক প্রথা আৰু ৰীতি-নীতি অনুযায়ী কর্তৃত্ব ধাৰণ কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, দালাই লামাৰ কর্তৃত্ব।
- **আইনসঙ্গত কর্তৃত্ব ঃ** যুক্তিযুক্ত কর্তৃত্ব এনে ধৰণৰ কর্তৃত্ব ৰাজহুৱা নীতি, পদ্ধতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি লাভ কৰা যায়। আমোলাতন্ত্র হ'ল এনে কর্তৃত্বৰ এটা প্রধান উদাহৰণ।
- **অনন্য প্রতিভা সম্পন্ন কর্তৃত্ব ঃ** অনন্য প্রতিভা সম্পন্ন কর্তৃত্বৰ ক্ষেত্রত সমর্থকসকলে ব্যক্তিজনৰ প্রতিভা বা ব্যক্তিত্বৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈ সেই কর্তৃত্ব মানি লয়। এনে কর্তৃত্বই পূর্বৰ পৰম্পৰা ভঙ্গ কৰিব পাৰে, সামাজিক পৰিৱর্তন সাধন কৰে আৰু গণতন্ত্রৰ আমোলাতান্ত্রিক কঠোৰতাৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, নেল্‌চন্ মাণ্ডেলা আৰু মহাত্মা গান্ধীয়ে তেওঁলোকৰ প্রতিভাৰ দ্বাৰা সমাজলৈ পৰিৱর্তন আনিছিল। কিন্তু তেনে কর্তৃত্ব সেই প্রতিভাৰ অধিকাৰী ব্যক্তিৰ মৃত্যুৰ পিছত ক্ষণস্থায়ী হয় বা তেনে কর্তৃত্ব আমোলাতান্ত্রিক যুক্তিযুক্ত আইনসঙ্গত কর্তৃত্বৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰে।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ তলত দিয়াসমূহ শুদ্ধনে অশুদ্ধ বিচাৰ কৰক—

ক) কর্তৃত্ব হ'ল ক্ষমতা প্রয়োগৰ এক যুক্তিসঙ্গত স্বৰূপ।

খ) পৰম্পৰাগত আৰু অনন্য প্রতিভাসম্পন্ন কর্তৃত্ব হ'ল সামাজিক সম্বন্ধৰ স্বৰূপ কিন্তু আইনসঙ্গত-যুক্তিযুক্ত কর্তৃত্ব নহয়।

১২.৫ আমোলাতন্ত্র

১২.৪ শাখাত আমি উল্লেখ কৰিছোঁ যে আমোলাতন্ত্র হ'ল আইনসঙ্গত যুক্তিযুক্ত কর্তৃত্বৰ এক উদাহৰণ। সেইবাবে ই ক্ষমতাৰেই এক উপ-প্রকাৰ বা ভাগ। আমোলাতন্ত্রই এক প্রশাসনীয় পদ্ধতি আৰু প্রশাসনীয় পদ্ধতিৰ বিষয়ববীয়া সকলৰ মণ্ডলীক সূচায়। ৱেবাৰে আমোলাতন্ত্রৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত যথেষ্ট অবদান আগবঢ়াইছিল যদিও 'আমোলাতন্ত্র' শব্দটো তেওঁ উদ্ভাৱন কৰা নাছিল (১৯শতিকাৰ আৰম্ভণিতে এই শব্দটো ফ্রান্সত উদ্ভাৱন হৈছিল)। যুক্তিযুক্ত বা সফল লক্ষ্যত উপনীত হবৰ বাবে তেওঁ আমোলাতন্ত্রক এটা উৎকৃষ্ট প্রশাসনীয় ব্যৱস্থা হিচাপে অভিহিত কৰিছে।

ৱেবাৰে আমোলাতন্ত্রক গণতন্ত্রত মণ্ডলীৰ ওপৰত নেতাসকলৰ প্রভুত্বক ৰক্ষা কৰাৰ একে যুক্তিযুক্ত পদ্ধতিৰ ফল বুলি অভিহিত কৰিছে। এইদৰে আমোলাতন্ত্রই এক যুক্তিযুক্ত-আইনসঙ্গত গঠন প্রক্রিয়াৰ দ্বাৰা বিকাশ লাভ কৰে আৰু অ-ব্যক্তিগত আইনসঙ্গত ক্ষমতা প্রয়োগৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰে।

১২.৫.১ বৈশিষ্ট্য

আমোলাতন্ত্রৰ বৈশিষ্ট্যসমূহক এনেদৰে নির্দ্ধাৰণ কৰিব পাৰি—

- কার্য্যালয়ৰ শ্রেণীবদ্ধকৰণ আৰু শ্রেণীক্রম ব্যৱস্থাৰ যোগেদি যোগাযোগ ব্যৱস্থাকৰণ।
- নথি বা ফাইল (File) সংৰক্ষণ আৰু গোপনীয়তা ৰক্ষা।
- কার্য্যালয়ৰ ভিতৰত বিভিন্ন কর্তৃত্বৰ বাবে কর্তৃত্বৰ পৰিসীমা সম্পর্কে স্পষ্ট সংজ্ঞা নিৰূপণ।
- নীতি-নিয়মৰ দ্বাৰা কর্তৃত্বৰ পৰিসৰ আৰু নির্দ্ধাৰিত কর্মৰ সীমা নির্দ্ধাৰণ।
- ব্যক্তিগত কার্য্য পৰা কার্য্যালয়ৰ কার্য্যক পৃথকে ৰখা ।
- প্রশিক্ষণপ্রাপ্ত ব্যক্তিসকলক কার্যালয় প্রদান।
- আমোলাতান্ত্রিক বিষয়াসকল নির্বাচিত ব্যক্তি নহয়। তেওঁলোকক ঊর্ধ্বতন কর্তৃপক্ষই নিয়োগ কৰে আৰু তেওঁলোকে উচ্চপ্রস্থিতি আৰু দীর্ঘকালীন কর্মসময় লাভ কৰে।
- বিষয়াসকলৰ এটা নির্দ্ধাৰিত বেতন থাকে আৰু অৱসৰকালীন পেন্সন লাভ কৰে।
- বিষয়া সকলে কার্য্যালয়ৰ প্রতি বাধ্যতা প্রদর্শন কৰিব লাগে।

১২.৫.২ সুবিধা

ৱেবাৰে আমোলাতন্ত্রৰ নিম্ন উল্লেখিত সুবিধাসমূহ নির্দ্ধাৰণ কৰিছে—

- আমোলাতন্ত্রই যুক্তিযুক্ত আৰু বিবেচনাযুক্ততাক সূচায়, যি বিপদ আৰু অনিশ্চয়তা হ্রাস কৰে।
- গণতন্ত্রই সমতাৰ প্রক্রিয়া হিচাপে কার্য্য সম্পাদন কৰিব বুলি ধৰা যায় য'ত আইন আৰু আচৰণৰ দৃষ্টিত সকলো সমান বুলি বিবেচিত হয়।
- আমোলাতন্ত্রই প্রশাসনত দক্ষতা নিশ্চিত কৰে।
- ৱেবাৰে কৈছে যে গণতন্ত্রৰ উপৰিও আমোলাতন্ত্রই পুঁজিবাদী অর্থনৈতিক বজাৰ গঠন কৰে যি ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত প্রশাসনৰ ধাৰাবাহিক আৰু আঁসোৱাহ বিহীন কার্য্য ব্যৱস্থা দাবী কৰে।

১২.৫.৩ অসুবিধা

আমোলাতন্ত্রৰ বিভিন্ন ইতিবাচক দিশ আছে যদিও ৱেবাৰে যুক্তিযুক্ত পদ্ধতিক নেতিবাচক দিশৰ পৰাও বিবেচনা কৰিছে। এটা অবিনশ্বৰ সংস্থাপিত ব্যৱস্থা হোৱা বাবে আমোলাতন্ত্রৰ নিম্ন উল্লিখিত অসুবিধাসমূহৰ উদ্ভৱ হ'ব পাৰে। সেয়া হ'ল—

- বিষয়াসকলৰ দক্ষতা নাথাকলেও কার্য্যালয়ৰ পৰা অব্যাহতি দিব পৰা নাযায়।
- আমোলাতন্ত্রত প্রশাসনীক গোপনীয়তা ৰক্ষা কৰা হয়, যি ৰাজহুৱা সূক্ষ্ম বিচাৰ আৰু অসর্তকতাৰ দিশত বাধা প্রদান কৰে।

- আমোলাতন্ত্রত শ্রেণীবদ্ধকৰণৰ বিভিন্ন স্তৰথকাৰ বাবেই দুর্নীতি আৰু দায়িত্ব ঠেলি দিয়াত উৎসাহিত কৰে।
- ফাইল বা নথিপত্রৰ সংখ্যাই দক্ষতা হ্রাস কৰে।
- বিষয়াসকলে প্রকৃত কামতকৈ নীতি-নিয়মৰ ওপৰতহে অধিক প্রাধান্য দিয়ে।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ তলত দিয়াবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ—

ক) ৰেবাৰে 'আমোলাতন্ত্র' শব্দটো উদ্ভাৱন কৰিছিল।

খ) আমোলাতন্ত্র হ'ল আইনসঙ্গত-যুক্তিযুক্ত কর্তৃত্বৰ এটা স্বৰূপ।

গ) ৰেবাৰে কৈছে যে সংগঠনৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে আমোলাতন্ত্র হৈছে এক উৎকৃষ্ট প্রশাসনীয় স্বৰূপ।

১২.৬ ৰেবাৰৰ অবদানৰ সমালোচনাত্মক মূল্যাঙ্কন

- ৰেবাৰে সামাজিক সংস্থা আৰু সামাজিক ক্রিয়াৰ অধ্যয়নত 'আদর্শ নমুনা' পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিছিল। সমালোচক সকলে দাবী কৰিছে যে ৰেবাৰে তুলনা আৰু বিশ্লেষণৰ আর্হি হিচাপে 'আদর্শ নমুনা' গঠন কৰিছিল যদিও ইয়াক পৰীক্ষণৰ আর্হি হিচাপে দেখুৱা নাছিল। তেওঁ সাধাৰণতে 'আদর্শ নমুনা 'ক সমাজৰ প্রকৃত আর্হি হিচাপে পৰীক্ষা কৰিছিল।
- কর্তৃত্ব বা আইনসঙ্গত প্রভুত্ব আৰু আমোলাতন্ত্র সর্ম্পকে ৰেবাৰেই প্রথমে সমালোচনাত্মক আৰু বিস্তৃত দৃষ্টিভঙ্গীৰে অধ্যযন কৰিছিল। এই অধ্যয়ন সমূহে পৰবর্তী গবেষণাৰ ভেটি সুদৃঢ় কৰিছিল।
- ৰেবাৰে উল্লেখ কৰাৰ দৰে অর্থনৈতিক আচৰণে অনাঅর্থনৈতিক আচৰণত প্রভাৱ বিস্তাৰ সর্ম্পকীয় বিশ্লেষণ তথা ধর্মীয় প্রমূল্য আৰু ইয়াৰ বিপৰীত ধর্মী বিশ্লেষণে পৰৱর্তী পর্যায়ৰ বহু সমাজতত্ত্বীয় অধ্যয়নলৈ বৰঙনি আগবঢ়াইছে।

১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- আদর্শ নমুনাবোৰ হৈছে আর্হি, যি সামাজিক ক্রিয়াৰ ব্যাখ্যাৰ ক্ষেত্রত গৱেষকক সহায় কৰে।
- মানৰ সমাজৰ অর্থনৈতিক আৰু ধর্মীয় দিশৰ মাজত আন্তঃসম্বন্ধ আছে।
- ক্ষমতা হৈছে এনে এক সামর্থ যিটোক আনকি আনে বিৰোধিতা কৰিলেও এজনে সাব্যস্ত কৰিব বিচৰা ইচ্ছা।

- কর্তৃত্ব হৈছে ক্ষমতাৰ এক উপ-প্রকাৰ য'ত ক্ষমতাৰ যুক্তিযুক্ত প্রয়োগ হয়। ৱেবাৰে তিনি প্রকাৰৰ কর্তৃত্বক নির্দ্ধাৰণ কৰিছে— পৰম্পৰাগত, আইনসঙ্গত যুক্তিযুক্ত আৰু অনন্য প্রতিভাসম্পন্ন।
- আমোলাতন্ত্র হ'ল আইনসঙ্গত-যুক্তিযুক্ত কর্তৃত্বৰ এক উদাহৰণ, সেইবাবে ই ক্ষমতাৰ এক উপ-প্রকাৰ। ই যুক্তিসঙ্গত নীতিৰ দ্বাৰা ক্ষমতাৰ অব্যক্তিগত প্রয়োগক সূচায়।

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Abraham, Francis and Morgan, J. H. (1985); *Sociological Thought*; Delhi: Macmillan India Ltd.
2) Coser, Lewis A. (2004); *Masters of Sociological Thought*; Delhi, Jaipur: Rawat Publication.

১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) অশুদ্ধ

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অশুদ্ধ, খ) শুদ্ধ, গ) শুদ্ধ

১২.১০ আহিঁ প্রশ্ন

ক) চমু প্রশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ আদর্শ নমুনা কি? আদর্শ নমুনাৰ বিভিন্ন প্রকাৰসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ২ ঃ কর্তৃত্বৰ সংজ্ঞা দিয়ক। কর্তৃত্বৰ বিভিন্ন প্রকাৰবোৰ আলোচনা কৰক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন ঃ (৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ আমোলতন্ত্রৰ সংজ্ঞা দিয়ক। ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি? ইয়াৰ বিভিন্ন প্রকাৰবোৰ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ কর্তৃত্ব আৰু আমোলাতন্ত্রৰ মাজৰ সম্পর্ক চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ কর্তৃত্ব আৰু আমোলাতন্ত্রক সামাজিক সম্বন্ধৰ স্বৰূপ হিচাপে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***